

De Kris

Bronvermelding:

Keris; Drs. Hamzuri

Keris: Ruud Greve

The Kris; Edward Frey

Stille krachten v/d kris: H.W.M.F. Rijnders

Misteri Keris: Mas Wirasoekadga

Ringkasan Pembutan Keris: Pusposukadgo

Rahasia Isi Keris: Harsrinuksmo

en uiteraard geput uit m'n eigen ervaringen,
reizen en verzamelwoede.

Een verhandeling over het fabricatieproces van krissen uit Indonesië.

Binnen de Indo-wereld worden ze meestal nog wel gekoesterd als een verre herinnering aan een ver verleden maar hoeveel krissen liggen er niet, volledig vergeten, in achterafhoekjes op Nederlandse zolders of weg te roesten in natte schuurtjes?

Als het "Nederlands " antiek betrof zou het ongetwijfeld opgepoetst, gekoesterd en "tentoongesteld" worden.

Ooit als souvenir mee teruggenomen door die overgrootvader of verre oom die voor jaren naar "de Oost" was geweest of door Nederlandse militairen als "herinnering" in hun plunjebaal was gestopt!

De eerste jaren hingen ze nog trouw boven het dressoir maar toen de modernisering toesloeg in de hollandse huiskamer verdween, naast de rotan plantenstandaard en de roodkoperen paraplubak, ook de kris uit het zicht.

Je vindt ze nu op rommelmarkten af en toe terug in een bananendoos met de overige trieste resten van een inboedel of voor absurde prijzen op braderieën en verzamelbeurzen bij mensen die denken dat het geldschip binnenkomt...
Figuren die je soms moet uitleggen dat het geen goed idee was om een kris schoon te maken met een slijptol of die jou gaan vertellen dat "ze" het niet goed doen op een dartbord...

Een kris verdient meer respect maar onbekend maakt onbemind dus reden om maar eens achter een toetsenbord te gaan zitten!

Sjors, juni 2007

De Kris

Zeggen dat je een tekst gaat schrijven schrijven over krissen en die de titel "De Kris" geven is gewoon vragen om moeilijkheden!

Want waar hebben we het eigenlijk over; wat voor de één inhoud geeft aan het begrip "kris" is voor de andere "krisseliefhebber" totaal niet interessant en andersom!

De een ziet een stuk cultureel erfgoed, de ander een voorwerp van mystiek, de volgende een mooi voorbeeld van vakmanschap en weer iemand anders een souvenir van een schitterde vakantie in een prachtig land met een geweldige keuken! (...en nummer vijf gebruikt het als een prima ding om z'n barbecue op te porren) en het is allemaal waar!

Verder is de status van de kris binnen de Indonesische samenleving al een studie op zich. Ik beseft dan ook ik dat een keuze moet maken in de onderwerpen en wil me daarom in de eerste instantie beperken tot het "voorwerp" kris.

*Een "Balinees"
(eigen collectie)*

Al eeuwenlang zijn mensen gefascineerd door de kris. Niet alleen in Azië maar ook in het westen roept het wapen sterke reacties en zelfs emoties op. De eerste krissen in Europa zijn meegenomen tijdens de zoektochten naar specerijen die aan het eind van de 16e eeuw vanuit Spanje, Portugal en Nederland werden ondernomen. In 1624 beeldde Rembrandt al een Javaanse kris af op zijn schilderij 'Samson en Delila'. Deze kris was waarschijnlijk meegenomen door een VOC-dienaar uit Java. In de Indonesische archipel is de magische kracht die aan de kris wordt toegeschreven een onuitputtelijke bron van verhalen en belevenissen.

Candi Sukuh, midden Java

Het begin op Java

Veel mensen die op vakantie naar Java zijn geweest kennen (de bijna verplichte) trip naar de **Kraton van Yogyakarta**, de residentie van de de Sultan aldaar. Minder kennen het echter het sultanaat van Surakarta of **Solo** zoals veel ouderen het zullen kennen. Ook Solo heeft een Kraton, is allemaal wat kleiner, rustiger, minder touristisch en (vind ik) vriendelijker. Op zo'n 40, 45 kilometer van Solo vindt je in een schitterende natuur de **Gunung Lawu**, een beboste vulkaan met daarop de Hindu-tempel (**Candi**) **Sukuh**.

De kraton van Solo en de Candi Sukuh worden de start van dit verhaal over krissen.

Met enige zekerheid is te zeggen dat de voorloper van de huidige kris zich op Java heeft ontwikkeld tussen de 9de en 14de eeuw. Aangezien er geen geschreven bronnen uit die tijd bestaan vormen tempelreliëfs het enige "documentatie"-materiaal. Candi Sukuh, (volgens Raffles (1871) een tempel uit 1361, vertoont, buiten de voor Indonesië uitzonderlijke erotische reliëfs, een "krissen"-reliëf: een krissensmid (de Empu, spreek uit 'mpoe, in dit geval Bima, de broer van Arjuna) en een man die een blaasbalg bedient (Arjuna), een aantal gesmede wapens en centraal een dansende olifant, mogelijk de Hindoe god Ganesha. Bovengenoemd tempelreliëf dateert uit een periode die we kennen als Majapahit periode, zogenoemd naar het

Relief te Candi Sukuh

Zoals ik al zei kent ook Solo een Kraton, in een binnentuin daarvan in een klein paviljoen of eigenlijk meer onder een afdakje ligt een, op het eerste gezicht, 60 tot 70 cm groot roestig blok steen, met wat altijd wel wat offerandes erbij.

Het gaat hier om de **Prambananmeteroriet**, of liever gezegd een stuk daarvan, die op het terrein van de Prambanantempels was gevallen en in 1784 naar de kraton was gebracht.

Dit was het hoogst bereikbare materiaal waarvan krissen gemaakt konden worden (ijzer van de goden!) en hiervan zijn er ook nu nog bekend en worden als nationale schatten beschouwd. Het materiaal waarvan het krislemmet gemaakt wordt is (en mede een van de voorwaarden voor een mystieke lading) is een dan ook een smeedproces van ijzer, nikkel en staal waardoor een krislemmet z'n karakteristieke tekening (de zgn. Pamor) kan krijgen.

Toen in latere tijden nikkel schaars werd, werd rond 1900 nikkel uit Duitsland en zelfs nikkelhoudend afvalijzer geïmporteerd.

Traditioneel vervaardigde krissen zijn ieder op zich uniek. Geen lemmet is gelijk aan een ander lemmet. Wel hebben de empu's meestal bepaalde basisvormen voor lemmet en pamor bij het smeden tot uitgangspunt genomen.

Het determineren van de kris.

Onder het determineren van krissen verstaat men het thuisbrengen van lemmet en bekleding naar landstreek, tijdperk en zo mogelijk de naam van de empu. Het determineren is op zich verre van eenvoudig maar er zijn toch wat groffe lijnen in te ontdekken.

De "bekleding" van de krissen kan helpen de landstreek of eiland van oorsprong te bepalen. Traditioneel vervaardigde krissen zijn ieder op zich uniek. Geen een is dezelfde. Wel hebben de empu's meestal bepaalde basisvormen voor lemmet en pamor bij het smeden tot uitgangspunt genomen.

Het gaat de ver om alle variaties, eilanden en vormen onder de loep te nemen maar laten laten we ons nu maar eens bezig houden met het determineren door wat onderdelen te bekijken.

machtige Javaanse vorstendom dat van 1294 tot 1527 grote delen van de Indonesische archipel overheerste. Er is niet veel bekend over deze tempel behalve dat het de enige piramide tempel is in Zuid-Oost Azië en grote gelijkenis vertoont met de Centraal-Amerikaanse Piramiden. We hebben in ieder geval een tijdstip en nu gaan we terug naar Solo voor het materiaal.

Prambananmeteroriet in Solo

Het handvat (Ukiran)

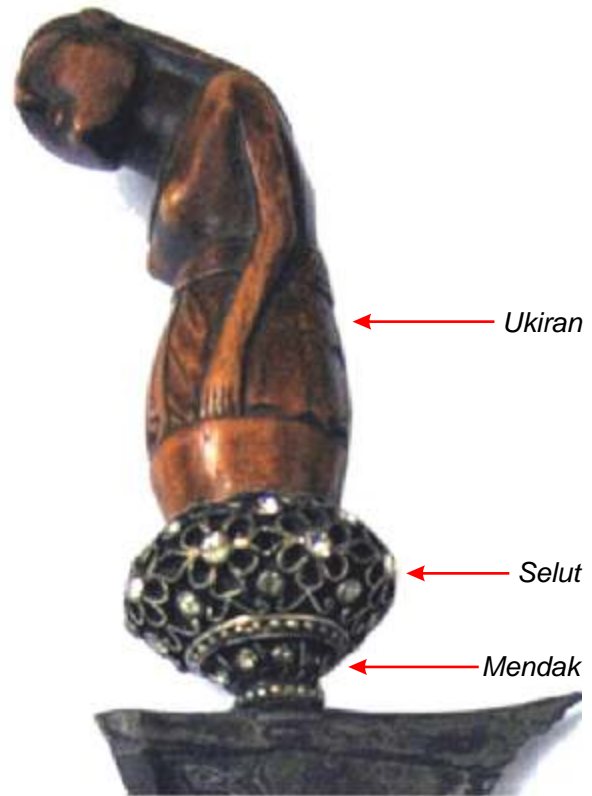
Het handvat wordt vervaardigd door een speciale handvattensnijder. Er worden zeer speciale houtsoorten voor gebruikt, waarbij vooral op de tekening van de houtnerven wordt gelet.

Voor waardevolle krissen werd ook wel ivoor ingelegd met diamanten gebruikt maar je komt ook andere materialen als been of hoorn tegen. Aan het handvat is meestal te zien uit welke streek een kris afkomstig is.

Solo

Djokja

Een "Javaan" (eigen collectie)

Na de periode van Mojopahit geeft het handvat in gestileerde vorm een mensfiguur weer. De Islam verbood het uitbeelden van mens of dier. al houdt de animistische Javaan zich hier niet erg stipt aan. Waarschijnlijk is er echter sprake van een ingewikkeld stelsel van vermenging of assimilatie van animisme, hindoeïsme, boeddhisme en islam. Zo is direct aan het handvat te zien of een kris uit Solo of Djokja afkomstig is. De handvatten uit Solo hebben bijvoorbeeld een 'pukkel' en die uit Djokja niet. Javaanse krissen (de kris die we in Nederland eigenlijk het meeste tegenkomen) zijn meestal elegant en fraai van vorm. Ook zie je veel blad- en bloemenranken op de krisschedes.

Op het hindoeïstische eiland Bali kan men nog steeds zeer figuratieve handvatten aantreffen. Het handvat met bijv. kalakop heeft een kwaadafwerende invloed, evenals de afschrikwekkende garudakoppen op de hoofddeksels van de wayangfiguren. Mensen, goden en demonen, olifanten, insecten en andere dieren zien we hier afgebeeld als krisgreep.

Madura kent krisgrepen in de vorm van een soort bloemzuiltje. Deze komen ook in Oost-Java voor, dat veel Madurese immigranten heeft gekend. Typisch voor Madura zijn ook grepen versierd met motieven ontleend aan de Nederlandse krijgsmacht (tressen, epauletten, wapenschilden etc.) en anderzijds krissen met de afbeelding van een gevleugeld paard (kuda sembrani), vogels en rijke plantaardige ornamenten.

De Buginese kris uit Celebes vertoont altijd een gestyleerde vogelfiguur (Garuda), hoewel sommige krissen op Java ook weleens een garudafiguur laten zien.

De Mendak en/of Selut

Deze zorgt voor de overgang van handvat naar lemmet en is soms met diamanten en edelstenen ingelegd.

Bij de meer eenvoudige krissen bestaat de ring, in plaats van uit goud of zilver, uit koper of zilver gemengd met andere stoffen. Als de edelstenen ontbreken kan men rondom de ring vaak enkele rijen bolletjes waarnemen van gekleurd glas of hetzelfde materiaal als waarvan de ring is gemaakt. Boven de ring is soms nog een kraag- en/of komvormig stuk aangezet, dat de onderzijde van het heft omvat, dit is de selut.

De schede (Warangka)

De schede bestaat uit een schuit, een houten onderstuk (candar), waarin het lemmet wordt gestoken en eventueel een overtrek van metaal, de pendok. Het bovenstuk kan verschillende hoofdvormen hebben waarvan Gayaman, Ladrang en Sandang walikat de bekendste zijn (er zijn meerdere mogelijkheden).

Gayaman

Ladrang

Sandang walikat

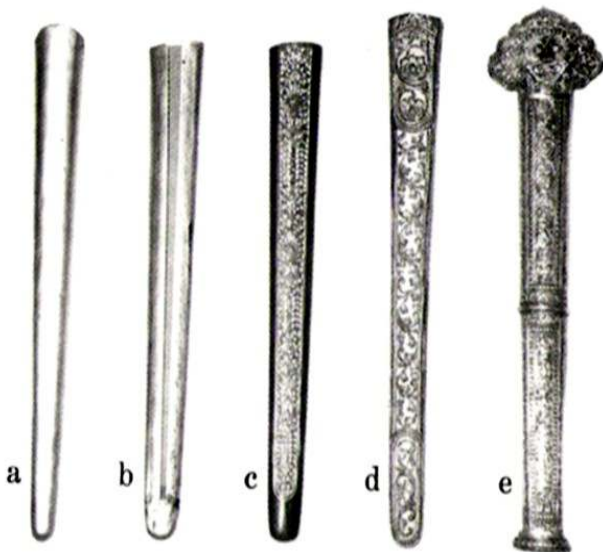
Bij verschillende gelegenheden werden vaak andere scheden gedragen. Zo werd voor bijzondere gelegenheden vaak de schuit gedragen die opvalt door zijn prachtige krullen, de Ladrang.

Voor gewone gelegenheden werd vaak de niervormige schuit gedragen, de Gayaman.

De schede in zijn geheel wordt vaak van heel bijzondere houtsoorten gemaakt, waaraan ook allerlei magische krachten worden toegeschreven.

bijv. het geelzwart gevlekte hout kayu-pelèt. (zie de Balikris op de eerste pagina). Dit werd gesneden terwijl men zijn zolen met bepaalde vezels omwond. Voorts ging men gehuld in een zak en legde eerst offers op de offerplaats. Het kayu-pelèt wordt door vele boze geesten bewaakt. Ook komen, door bepaalde vlekken, vormen spontaan in het hout naar boven, hieraan worden ook allerlei krachten toegeschreven.

De metalen hoes (Pendok)

De metalen hoes die soms over de schede is getrokken, kan van koper zijn, maar ook van zilver of goud. Hij is vaak bijzonder mooi bewerkt met bloemmotieven, vogels etc. De schede wordt, net als alle afzonderlijke delen van de kris, door een gespecialiseerd vakman vervaardigd. Er wordt over het algemeenuit gegaan van 5 verschillende types pendok.

- A. Bunton
- B. Blewah
- C. Natang met verwijderbare voorkant (slorok)
- D. Opengewerkte Natang
- E. Topengen (Topeng betekent masker)

Het lemmet (Wilah)

Het "lekkerste" heb ik voor het laatst bewaard; in ieder geval het belangrijkste want aan een kris mag van alles ontbreken maar niet het lemmet!

De kris heeft een recht of gegolfd lemmet. Keris is afgeleid van het oud-Javaanse werkwoord **ngeris** dat 'steken' of 'doorboren' betekent. De vorm van het lemmet (wilah) symboliseert een slang, de mythische naga. Het Indonesische begrip om de vorm van de kris mee aan te duiden is **dapur**.

Er zijn twee hoofdtypes te onderscheiden: **dapur bener**; het rechte lemmet (ook wel de slang in ruste genoemd) en **dapur luk** (de bewegende slang), het gegolfd lemmet. Het aantal bochten in het lemmet is altijd oneven en kan van 3 tot meer dan 30 gaan. Het verschil in dapur is enorm. De onderzoeker Groneman vond op Java alleen al 40 typen dapur bener en 78 typen dapur luk.

Geen kris is hetzelfde (eigen collectie)

Meestal zijn op het lemmet verschillende versieringen (prabot) zoals een singa (leeuw), naga (slang) of een olifantsslurf (belai ai gajah) aangebracht die weer in talloze variaties voorkomen. De stootplaat (**ganja**) sluit de basis van het lemmet af. Het is een losse platte ijzeren reep. Door een gat in het midden is dit stuk bevestigd aan de peksi, de lange pen die uit het lemmet van de kris steekt. De greep wordt hier overheen geschoven om zodoende bevestigd te worden aan de kris. Om er voor te zorgen dat de greep stevig zit wordt de peksi omwonden met textiel. Er wordt in Indonesië wel gezegd dat als de peksi gebroken is, de kracht uit de kris is verdwenen.

De Pamor

Veel verzamelaars vinden de tekening (**pamor**) in het lemmet het belangrijkste van de kris. De kris wordt gesmeed van ijzer en een nikkelhoudend-metaal; puur nikkel of meteoriet-ijzer. De empu smeedt het metaal en vouwt en draait het zodat er een bepaald patroon (de pamor) in ontstaat dat hij bij voorbaat al bepaald had. De Pamor is nog niet te zien maar wordt pas zichtbaar na het wassen van de keris met oranje arsenicum.

Door het arsenicum waardoor het ijzer zwart zal worden en na behandeling met het sap van een bepaalde djerok (een citroensoort) het nikkel wit blijft. Zo wordt het bijzonder mooie

pamorpatroon zichtbaar. Er zijn talloze patronen en iedere pamor heeft een eigen mystieke eigenschap en draagt een eigen naam zoals Kulit Semangka (schil van de watermeloen), Beras Wutah (rijstkorrel), Bendo Sedago, Uler Lurut, Ron Genduru etc.

Om alles nog ingewikkelder te maken wordt niet alleen het patroon maar ook het fabricatieproces ervan pamor genoemd. en ook het gebruiktemateriaal wordt pamor genoemd: meteoriet pamor, Luwu pamor, nikkel pamor of sanak pamor.

Het "ophalen" van de pamor van de keris is, na het wassen, in Indonesië een jaarlijks gebruik en niet helemaal ongevaarlijk want ook daar gebruikt men **arsenicum** bij. Arsenicum is zeer giftig en er zijn mensen die hier proberen de pamor zichtbaar te maken door verschillende zuren te gebruiken zoals azijn, salpeterzuur of een oplossing van chloorwaterstofzuur in water. Het gevolg is meestal dat er weer een oude kris voorgoed vernield is!

Ter afsluiting nog een paar wetenswaardigheden:

Het dragen van een kris.

Op Java draagt men de kris laag op de rug. Vrouwen dragen de **kris-pakrem** (vrouwenkris) voor op de buik, mannen dragen ook wel vrouwenkrissen als Jimat (talisman) . Op Bali draagt men de kris hoog achter op de rug, het handvat steekt boven de rechterschouder uit. Op Sulawesi (Celebes) draagt men de kris op de heup of voor op de buik.

Mas Kawin

Het Indonesische begrip Mas Kawin staat voor bruidsschat. Een kris wordt nooit gekocht maar er wordt een geldbedrag betaald of worden andere goederen uitgewisseld voor het eigendomsrecht van een kris. Je overhandigt dus een bruidsschat.

Er wordt ook de term melamar (= een aanzoek doen) gebruikt als iemand geïnteresseerd is in een kris.

Kulit Semangka

Beras Wutah

Bendo Sedago

Uler Lurut.

Ron Genduru

Een tweetal vrouwenkrissen die goed het grootteverschil aangeven met een "normale" kris. (eigen collectie)

